

УДК 342.724

Катерина Чижмарь,

докт. юрид. наук,

директор

Інституту права та післядипломної освіти

Міністерства юстиції України

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ РІВНОПРАВ'Я ТА ОХОРОНИ ЖІНОК У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті автор розглядає стан і порядок реалізації міжнародно-правових стандартів рівноправ'я та охорони жінок у правовій системі України. Окреслено основні міжнародно-правові документи у сфері рівноправ'я та охорони прав жінок. Охарактеризовано стан закріплення і реалізації міжнародно-правових стандартів рівноправ'я та охорони жінок у вітчизняному законодавстві. Проаналізовано сучасні шляхи та способи вирішення проблеми недостатнього рівня впровадження принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні.

Ключові слова: права жінок, міжнародно-правові стандарти, забезпечення прав жінок, охорона прав жінок, гендерна рівність.

Актуальність теми. Втілення в життя принципу гендерної рівності є необхідною частиною прогресу людства, елементом демократії та важливою умовою розбудови демократичної, правової держави. Сучасний стан суспільних відносин не дозволяє ігнорувати знання, навички і творчі здібності жінок, а потребує негайного та повного їх використання. Рівна участь жінок у професійному, політичному та громадському житті повинна бути поєднана з їх рівною відповідальністю у прийнятті рішень на державному рівні.

Правове становище жінки багато в чому залежить від характеру її відносин із чоловіками, наявності або відсутності в цій сфері гармонії, заснованої на правовій рівності, яка має різноманітні прояви. Істотним проявом рівності у сфері взаємодії жінки і чоловіка є рівність їхніх прав і свобод, юридична рівність перед законом і судом. Юридична рівність не може подолати фактичну нерівність, що існує між чоловіком і жінкою й проявляється в різних аспектах. Проте вона є юридичною основою подолання гендерної нерівності, поступової ліквідації найбільш небезпечних для суспільства її проявів. При цьому досягнення рівноправності жінки та чоловіка буде складовим елементом загальноісторичної закономірності збагачення й поширення принципу правової рівності на широкі кола осіб і відносин [1, с. 416].

Стан наукового дослідження. У зв'язку з цим особливою актуальністю набуває вивчення стану і порядку реалізації міжнародно-правових стандартів рівноправ'я та охорони жінок у правовій системі України, що й

становить мету цієї статті. Для її успішного досягнення передбачається розв'язати такі завдання: по-перше, окреслити основні міжнародно-правові документи у сфері рівноправ'я та охорони прав жінок; по-друге, осмислити стан закріплення і реалізації міжнародно-правових стандартів рівноправ'я й охорони жінок у вітчизняному законодавстві; по-третє, проаналізувати сучасні шляхи та способи вирішення проблеми недостатнього рівня впровадження принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні. Науково-теоретичною основою цієї наукової статті стали праці правознавців, які досліджували проблематику міжнародних стандартів рівноправ'я та охорони прав жінок і чоловіків, спеціальних прав жінок, зокрема М. О. Баймуратова, В. Г. Буткевича, В. М. Денисова, В. І. Євїнтова, Т. М. Заворотченко, Г. В. Ігнатенка, С. В. Ісаковича, А. П. Мовчана, Н. М. Онїщенко, Ж. М. Пустовіт, П. М. Рабіновича, С. В. Черніченка та ін.

Виклад основного матеріалу. Так, II Всесвітня конференція з прав людини, яка відбулася в 1993 р. у Відні, проголосила, що діяльність Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у сфері прав людини повинна бути вдосконалена з метою зміцнення механізму ООН у цій сфері та подальшого просування на шляху до загальної поваги дотримання міжнародних стандартів прав людини [2]. Варто також наголосити на тому, що в 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів прав людини», в якій закріплено загальне розуміння значен-

ня міжнародних стандартів прав людини. Відповідно до цієї Резолюції, всі держави-члени ООН визнали, що вже на той час було прийнято достатню кількість міжнародних угод й інших документів, в яких отримали юридичне закріплення міжнародні стандарти прав людини. Головне завдання ООН, як підкреслюється в Резолюції, полягає в застосуванні заходів, спрямованих на універсальне визнання цих стандартів унаслідок ратифікації або приєднання до цих договорів більшості держав, а також у тому, щоб вони були втілені в життя за допомогою міжнародних і національних засобів імплементації.

Ці та інші рішення Всесвітньої конференції з прав людини і Резолюція Генеральної Асамблеї ООН свідчать про загальне визнання державами в міжнародних відносинах значення міжнародних стандартів прав людини. Існування міжнародних стандартів прав людини визнане в доктрині міжнародного права, зокрема, визначено: поняття (під ними пропонується розуміти загальновизнані звичаєві принципи та норми, а також договірні норми, в яких закріплено перелік прав і свобод людини, що підлягають загальному дотриманню); юридичний зміст цих прав і свобод; можливі легальні обмеження прав і свобод людини; заборону певних дій держав, юридичних і фізичних осіб проти здійснення прав і свобод людини. При цьому держави не лише беруть на себе міжнародно-правові зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів, але в багатьох випадках у національному законодавстві визнають міжнародні стандарти прав людини як обов'язкові норми. Наприклад, у ст. 18 Конституції України закріплено обов'язок дотримання нашою державою загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в зовнішньополітичній діяльності країни, а в ст. 55 Основного Закону України передбачено можливість кожного скористатися міжнародними стандартами прав людини після використання всіх національних засобів правового захисту шляхом звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних міжнародних організацій, які саме і займаються імплементацією цих стандартів.

Водночас IV Всесвітня конференція зі становища жінок, що відбулася в Пекіні в 1995 р., прийняла Пекінську декларацію та Платформу дій для втілення в життя принципу рівності прав жінок і чоловіків. Україна, делегація якої була учасником цієї Конференції, не лише провадить у життя положення міжнародних угод і документів стосовно ліквідації дискримінації жінок, але і виконує Пекінську декларацію та Платформу дій.

У чинній Конституції України від 28 червня 1996 р. закріплено важливі права та свободи людини і громадянина, механізм їх охорони та захисту. Відповідно до норм Основного Закону, в Україні визнається та гарантується рівність прав жінок і чоловіків згідно з міжнародно-правовими стандартами. Вказані стандарти рівності прав жінок і чоловіків як складова частина прав і свобод людини та громадянина закріплені в розділі II Конституції України. У цілому її положення відповідають міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням нашої держави в цій галузі та в першу чергу Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р. і Факультативному протоколу до нього. При цьому доречно підкреслити, що приведення вітчизняного законодавства в галузі прав і свобод людини та громадянина у відповідність до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права розпочалося ще задовго до прийняття чинного Основного Закону 1996 р. Зокрема, вагоме значення мали й нормативно-правові акти Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР), що згодом були визнані незалежною Україною. Так, до основних міжнародно-правових документів у сфері рівноправ'я й охорони та захисту прав жінок належать Конвенція ООН про політичні права жінок від 20 грудня 1952 р., ратифікована Президією Верховної Ради УРСР 22 липня 1952 р. [3]; Конвенція ООН про громадянство заміжньої жінки від 29 січня 1957 р., ратифікована Президією Верховної Ради УРСР 25 вересня 1958 р. [4]; Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., ратифікована Президією Верховної Ради УРСР 24 грудня 1980 р. [5].

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними УРСР до проголошення незалежності України [6]. Приєднавшись таким чином до згаданих документів, наша держава взяла на себе зобов'язання вживати відповідні заходи в політичній, соціальній і культурній сферах, включаючи законодавчі, для забезпечення всебічного розвитку і прогресу жінки з тим, щоб гарантувати їй здійснення прав людини й основних свобод і користування ними на основі рівності з чоловіками. До перелічених зобов'язань також входила зміна соціальної та культурної моделі поведінки чоловіків і жінок для викорінення традицій і звичаїв, заснованих на ідеї неповноцінності або зверхності однієї статі над іншою.

Чинний Основний Закон визначає Україну як правову державу, ідеї, принципи і цінності якої повинні бути покладені в основу всього правопорядку. Права та свободи людини і громадянина, їх визнання, охорона та захист затверджуються як основний і визначальний критерій правового змісту національного законодавства та практики його реалізації. Принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина, як і його складник – принцип рівності прав жінок і чоловіків, закріплені в Конституції України та адресовані всім гілкам державної влади, обмежують і зобов'язують їх. Ідея зв'язаності держави необхідністю забезпечення прав і свобод людини встановлюється також у п. 2 ст. 3 Конституції України, а саме: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [7].

У загальному плані чинна Конституція України підтвердила зобов'язання України в забезпеченні рівноправ'я й охорони та захисту прав жінок. У ній знайшли відображення основні принципи, закладені міжнародною правовою практикою в досягненні рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. У межах принципу забезпечення прав людини Основний Закон України гарантує всім, зокрема жінкам, рівність у своїй гідності, правах і свободах, що є невідчужуваними та непорушними (ст. 21). Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), повагу до її гідності (ст. 28), на особисту недоторканність (ст. 29). Конституція України не містить обмежень, а отже, передбачає рівне право всіх громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські рухи (ст. 36), рівне право доступу до державної служби, служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38). Немає ніяких обмежень у тому числі за ознакою статі, у праві на власність (ст. 41), підприємницьку діяльність (ст. 42), працю (ст. 43), соціальний захист (ст. 46), інші політичні та соціально-економічні права тощо. Наприклад, розвиток усіх форм власності поряд із визнанням приватної власності є необхідною умовою та передумовою для набуття кожною людиною (рівною мірою жінкою і чоловіком) економічної свободи, без якої немає і не може бути свободи політичної. Становлення правової держави та розбудова громадянського суспільства неможливі без співіснування та конкуренції різних форм власності – державної, комунальної та приватної. Визнання приватної власності як такої, що походить із природно-правових джерел, «священною та недоторканою» багато в чому допомагає

особі реалізовувати свої громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права та свободи. Саме тому в ст. 41 Конституції України проголошується право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а право приватної власності є непорушним.

Принцип забезпечення гендерної рівності знайшов втілення у статтях Конституції України, які окремо обумовлюють забезпечення рівноправ'я жінок у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, праці та винагороді за неї (ст. 24). Конституція України встановила рівність прав і обов'язків жінок і чоловіків у шлюбі та сім'ї, рівну відповідальність батьків за виховання дітей і взяла під державну охорону не лише материнство і дитинство, а й батьківство (ст. 51), що створило правову основу рівноправ'я в сім'ї. Ці конституційні гарантії стали підтвердженням зобов'язань, які взяла на себе Україна, приєднавшись до міжнародних документів, що гарантують захист прав людини, рівноправ'я жінок і чоловіків.

Грунтуючись на зобов'язаннях, зазначених у Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Кабінет Міністрів України 28 липня 1992 р. затвердив «Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства» [8]. У липні 1995 р. в Україні відбулися парламентські слухання, на яких розглянуто хід реалізації Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Під час слухань проаналізовано, як виконуються нашою державою міжнародні зобов'язання щодо викорінення дискримінації жінок у всіх сферах. При цьому зазначено, що законодавство України ще неповною мірою відповідає міжнародним стандартам у галузі рівноправ'я та охорони прав жінок. До того ж влада не здійснює належного контролю за додержанням зазначеної Конвенції ООН.

Наступним кроком у ході реалізації зобов'язань України стосовно забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків було прийняття 8 вересня 1997 р. Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій на 1997–2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві». На відміну від постанови 1992 р., створюючи цей нормативно-правовий акт, автори керувалися положеннями Платформи дій і Пекінської декларації, схвалених IV Всесвітньою конференцією із становища жінок [9]. Окрім того, Національний план дій на 1997–2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі

у суспільстві містив конкретні розпорядження щодо підготовки проектів таких законів України, як «Про охорону дитинства», «Про молодіжні та дитячі громадські організації» та «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Також до Національного плану дій входила розробка проекту Декларації про загальні засади державної політики стосовно сім'ї та жінок. У 2001 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки». Цей документ приділяє ще більш пильну увагу такій серйозній проблемі, як насильство щодо жінок і торгівля жінками [10].

У цілому можна стверджувати, що міжнародні стандарти рівноправ'я та охорони прав жінок у національному законодавстві відображено повною мірою і в ньому немає прямих протиріч міжнародним документам щодо прав жінок та їх рівноправ'я з чоловіками. Про це свідчить прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. [11]. Однак слід визнати, що функціонування наявного механізму недопущення дискримінації жінок поки що залишається не досить ефективним. Причина цього вбачається у відсутності досконалого механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

У зв'язку з цим 11 квітня 2018 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [12]. Згідно з цією Програмою, проблему недостатнього рівня впровадження принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків передбачається розв'язати шляхом застосування комплексного підходу та здійснення заходів, спрямованих на виконання таких пріоритетів: удосконалення нормативно-правової бази, механізму проведення гендерно-правової експертизи та впровадження статистичних показників у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: 1) урахування гендерного компонента в програмах економічного та соціального розвитку з урахуванням актуальних потреб галузей і регіонів; 2) розширення переліку статистичних показників за ознакою статі з розбивкою за іншими основними ознаками (вік, місце проживання, інвалідність, соціально-економічний статус тощо); підвищення професійного

рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: 1) зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами; 2) внесення до програм курсів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 3) подолання гендерних стереотипів; протидія дискримінації за ознакою статі та дискримінації більше ніж за однією ознакою, зокрема удосконалення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та дискримінації за кількома ознаками, однією з яких є ознака статі, розгляду випадків такої дискримінації та вжиття відповідних заходів за його результатами; виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: 1) збільшення частки жінок серед народних депутатів України, депутатів обласних та місцевих рад (міст обласного значення); 2) зменшення розриву в оплаті праці; 3) залучення до виконання Програми міжнародних організацій та громадських об'єднань, діяльність яких спрямовується на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві, зокрема зміцнення державно-приватного партнерства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Окрім того, для з'ясування механізму дії в Україні норм про права людини, в тому числі міжнародних стандартів рівності прав жінок і чоловіків, важливо звернути увагу на особливості правової системи України. Так, усі ратифіковані міжнародні угоди України мають враховуватися судами. Тим самим положення міжнародних актів про права людини набувають не лише пізнавального, але й практичного значення для судів та інших правозастосовних органів.

Закріплення у вітчизняному законодавстві міжнародних стандартів рівності прав жінок і чоловіків як складової частини міжнародних стандартів прав людини, здавалося б, позбавляє останніх можливості самостійного застосування. Проте, на наше переконання, це не так. По-перше, дія міжнародно-правових норм проявляється в тому, що їх слід використовувати також тоді, коли виникають певні труднощі у тлумаченні, тобто для з'ясування змісту законодавства України з тим, щоб реалізація останнього не призводила до порушення загально визнаних принципів і норм міжнародного права і, як наслідок, до порушення стандартів рівності прав жінок і чоловіків. По-друге, міжнародні стандарти

рівності прав жінок і чоловіків мають стати гарантією недопущення прийняття законодавчих норм, що порушують права людини.

Отже, на підставі проаналізованого вище можна зробити такі **висновки**.

Принцип гендерної рівності не може бути абсолютизованим. Справжній рівності жінки заважає нерівність можливостей, що вона має для здійснення формально проголошених всезагальних прав. Належній реалізації її можливостей і творчих здібностей заважають поряд із факторами, які вже згадувалися, також традиції і мораль, що склалися віками, психологічні стандарти як жіночої, так і чоловічої частини населення. Рівноправність чоловіка та жінки – це встановлення для всіх рівних прав, тобто підпорядкування всіх єдиному закону, а не дарування всім однакових матеріальних засобів, однакових розумових здібностей, освіти тощо. Поєднання політики гендерного інтегрування в усіх сферах життя і за всіма напрямками суспільного розвитку та поліпшення становища жінок у тих сферах, де існує нерівність (зокрема, забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків, наданих їм Конституцією України; розширення економічних можливостей для жінок у сферах зайнятості, розвитку підприємницького потенціалу; усунення негативних гендерних стереотипів; урахування особливих потреб усіх категорій жінок і чоловіків незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак), є основою забезпечення гендерної рівності та сталого розвитку суспільства.

Реалізація міжнародно-правових стандартів рівноправ'я та охорони прав жінок у національному праві відбувається на підставі загальних механізмів імплементації. Міжнародні стандарти щодо рівності прав жінок і чоловіків передбачають необхідність проведення на сучасному етапі українського державотворення комплексних нормотворчих заходів щодо прийняття спеціальних законів. Крім того, слід зазначити, що закріплені в міжнародному праві напрями вирішення суперечностей між додатковими спеціальними заходами на користь жінок і принципом рівноправ'я дають зразок послідовного розуміння значення жінок у суспільстві, визначають шляхи подолання деформації уявлення про соціальну роль жінок у суспільстві і фактично забезпечують реалізацію принципу рівності прав жінок і чоловіків, міжнародні стандарти рівноправ'я жінок між собою, а також

рівноправ'я у сфері політичних і економічних прав. При цьому міжнародні норми про права людини діють в Україні як опосередковано, тобто через норми Конституції та інші закони України, так і безпосередньо, причому в останньому випадку вони мають пріоритет над відповідними нормами вітчизняного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2013. 976 с.
2. Венская декларация и Программа действий, принята на Всемирной конференции по правам человека 25 июня 1993 г. в Вене. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_504
3. Конвенция ООН о политических правах женщин от 20 декабря 1952 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_156
4. Конвенция ООН о гражданстве замужней женщины от 29 января 1957 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_158
5. Конвенция ООН по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 г. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_207
6. Про правонаступництво України Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
8. Про Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р. № 431. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/431-92-п>
9. Про затвердження Національного плану дій на 1997–2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 993. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/993-97-п>
10. Про затвердження Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. № 479. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-п>
11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
12. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 273. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-п>

В статті автор розглядає стан і порядок реалізації міжнародно-правових стандартів рівноправ'я і охорони жінок в правовій системі України. Визначені основні міжнародно-правові документи в сфері рівноправ'я і захисту прав жінок. Охарактеризовано стан закріплення і реалізації міжнародно-правових стандартів рівноправ'я і охорони жінок в національному законодавстві. Проаналізовані сучасні шляхи і способи вирішення проблеми недостатнього рівня впровадження принципу забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні.

Ключевые слова: права жінок, міжнародно-правові стандарти, забезпечення прав жінок, охорона прав жінок, гендерне рівноправ'я.

In the article the author examines the state and procedure of implementation of international legal standards of equality and protection of women in the legal system of Ukraine. The main international legal documents in the field of equality and protection of women's rights are outlined. The state of consolidation and implementation of international legal standards of equality and protection of women in the domestic legislation is characterized. The modern ways and means of solving the problem of insufficient implementation of the principle of equal rights and opportunities for women and men in Ukraine are analyzed.

Key words: women's rights, international legal standards, women's rights, women's rights protection, gender equality.